

Kırgız Atasözlerindeki Dil ve Söz Kavramları Üzerine Bir İnceleme¹

Semih BABATÜRK²

Öz

Atasözlerinin ortaya çıkışları ile ilgili kesin bilgiye ulaşmamız mümkün olmasa da atasözleri her dilin sözvarlığının önemli bir parçasıdır. Atasözleri bir toplumun hayat felsefesini, hayat tecrübesini, maddî ve manevî kültürünü, zihniyetini ve dünyayı algılamaya özelliklerini yansıtan kalıplaşmış özlü sözlerdir. Atasözleri sadece dil araştırmaları için değil, kültür bilimi, sosyoloji, psikoloji gibi diğer disiplinler için de bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Bu sebeple atasözlerinin disiplinler arası yaklaşım çerçevesinde bilimsel açıdan incelenmesi de son derece önemli ve gereklidir. Kırgız Türkçesi, makal-lakap olarak adlandırılan atasözleri bakımından oldukça zengindir. Kırgız atasözlerini kültür, zihniyet ve değerler ile ilgili bilgiler içerdiği için farklı başlıklar altında incelemek mümkündür. Bu çalışmada Kırgız Türkçesindeki dil ve söz kavramları ile ilgili atasözleri incelenmiş ve günlük hayattaki önemi ile bir iletişim aracı olarak görevleri değerlendirilmiştir. Bunun için atasözleri kendi aralarında taşıdıkları anlama ve üstlendikleri işleve göre sınıflandırılmıştır. Kırgız atasözlerinin anlamlarının doğru algılanması için Türkiye Türkçesindeki eşdeğerleri verilmiş, eşdeğeri bulunmayan atasözlerinin ise Türkiye Türkçesinde anlam açıklamaları verilmiştir. Kırgız atasözlerinin bilimsel açıdan incelenmesinde betimleme, karşılaştırmalı analiz, dağılım analizi gibi araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde sadece Kırgız ve Türk topluluklarının kültürlerinde değil, atasözlerinde de azımsanmayacak kadar benzerlik tespit edilmiştir. Bu sebeple araştırma esnasında Kırgız atasözleriyle Türkiye Türkçesindeki atasözleri arasında birçok ortak ve benzer anlam ile işlevde kullanılanlara rastlanmıştır. Bu durum Türk topluluklarının ortak kültürel mirasa, benzer zihniyet yapısına ve değerler sistemine sahip olduğunu göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Atasözleri, Dil, Söz

Analysis of Proverbs Related to the concepts of Language and Word in Kyrgyz and Turkish

Abstract

Despite the fact that it is impossible to trace the origin of proverbs, they are an integral part of every language. Proverbs reflect the philosophy of life, life experience, spiritual and material wealth of the people, their mentality and peculiarities of perception of the surrounding world. Proverbs are a source of information not only for linguistic research, but also for research in cultural studies, sociology, psychology and other disciplines. Therefore, the interdisciplinary study of proverbs is of particular importance. The Kyrgyz language is very rich in proverbs. They can be considered as separate groups that reflect the culture, mentality and values of the Kyrgyz people. This paper studied Kyrgyz proverbs of the concepts of language and word, defined their role in the daily life of the people and communicative functions. For this purpose, proverbs were classified according to their meaning and functions. The equivalents of Kyrgyz proverbs in the Turkish language were selected; also the meaning of non-equivalent proverbs was described. The research employed such methods of scientific research as descriptive, comparative and distributive analysis. As a result of the study, a significant similarity between the Turkish and Kyrgyz languages has been identified, not only in terms of culture, but also in terms of the existence of common proverbs with similar meanings. Also, many common and similar meanings and functional features of the two languages have been revealed. This fact can be regarded as evidence of a similar mentality, shared cultural heritage and values of the Turkic peoples.

Key Words: Kyrgyz language, Proverbs, Language, Word

Atıf İçin / Please Cite As:

Babatürk, S. (2022). Kırgız atasözlerindeki dil ve söz kavramları üzerine bir inceleme. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 3(2), 83-94.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.11.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.12.2022

¹ Bu makale, 18-20 Ekim 2022 tarihleri arasında Bişkek'te yapılan 20. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

² Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, semih.babaturk@manas.edu.kg

GİRİŞ

Atasözleri toplumların ortak değerlerini gelenek ve göreneklerini, örf ve âdetlerini, inançlarını, yaşam tarzlarını, dünya görüşlerini açık bir şekilde ifade eden, tüm topluma mâl olmuş dil öğeleridir. Atasözleri yüzyıllar süren tecrübeler sonucu oluşmuş unsurlardır. Toplumun bu tecrübelerinden doğduğu için sanki kutsalmış gibi etkilidir. Atasözlerinin insanları inandırma özelliği vardır. Atasözlerinde topluma ait dil ve kültürel öğeleri görmek mümkündür. Atasözleri, atalarımızın engin tecrübelerinin, düşüncelerinin sağlam bir mantık süzgecinden geçirildikten sonra, söze dönüştürülmesidir. Dilde var olan kelimeler en güzel şekilde söze dönüştürülerek; bu düşünceler, sezgiler millet hafızasına kaydedilir (Alkaya, 2001: 56). Zamanla toplum içerisinde bazı sosyal kalıplar da değişime uğramaktadır. Fakat atasözlerinde değişmesi çok zor olan, toplumun özünü oluşturan kavramlar görülür. Bu bakımdan değerlendirildiğinde atasözleri zaman içinde değişen kültür yapısının oluşturduğu farklı kültürel ve sosyal yapılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Babatürk, 2018: 1002). Günümüzde atasözleri ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Ömer Asım Aksoy'a aittir. Aksoy, atasözlerini "Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler." olarak tanımlar (Aksoy, 2017: 37). Atasözleri, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel"; Dilbigisi Terimleri Sözlüğünde (1972) "Eski kuşakların denemelerinden kalma yol gösterici, akıl verici yargı ve öğüt"; Gramer Terimleri Sözlüğü'nde (1992) "Anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz"; Halkbilim Terimleri Sözlüğü'nde (1978) "Halkın, doğal ve toplumsal olaylarla ilgili kanıtlarını belirleyen özlü, kısa, geleneksel halk anlatımı. (Bu anlatım genellikle uyaklı, benzer, karşıt anlamlı, eş sesli sözcüklerle sözcük oyunlarından oluşmaktadır.)" şeklinde verilmektedir. Atasözleri, kalıplaşmış sözlerdir. Bu yüzden, bir atasözünün söz dizimini değiştiremeyiz. "Dost kara günde belli olur" atasözünü, "Kara günde dost belli olur." diye değiştiremeyiz. Anlam aynı gibi görülse de söz diziminin değişikliği anlatımın bütünlüğünü bozar (Gökbayır, 2022: 256).

Çağdaş Türk Lehçelerinin bazılarında atasözleri "Azerbaycan Türkçesi: atalar sözü; Türkmen Türkçesi: atalar sözi ~ nakil; Özbek Türkçesi: maqól; Kazak Türkçesi: makal; Kırgız Türkçesi: makal; Altay Türkçesinde: kep sös; Hakas Türkçesi: söspek ~ adalarsözî; Tuva Türkçesi: üleger tomak" şeklinde adlandırılmaktadır. Kırgız Türkçesinde "makal-lakap", "makal" olarak adlandırılan atasözleri Kırgız kültürünün birçok özelliğini yansıtmaktadır. Kırgız kültürü; geçmişten günümüze kadar çeşitli siyasi, sosyal, ekonomik tesirlere maruz kalmıştır. Fakat buna rağmen Kırgızlar gelenek ve göreneklerini korumayı başarmışlardır. Bu durum kültürlerine bağlılıklarının bir göstergesi olarak görülebilir. Bu kültür bağlılığı ve kültürel korunma Kırgız atasözlerine açık bir şekilde yansımıştır.

Kırgız atasözleri ile ilgili ilk çalışma, Yudahin'in Kirgizsko Russkiy Slovar'dır (Moskova, 1940). Yudahin, tespit ettiği atasözlerini madde içinde Rusça çevirisiyle birlikte vermiştir. Gökbayır, 2022: 257). Bu çalışmada kaynak olarak İbragimov (2005), Sadikulova (2013) Alseitov (2005), Dcapanov (2011), Orozbaev (2020) eserleri kullanılmıştır. Bu eserlerde geçen söz ve dil ile ilgili atasözleri belirlenmiş, kendi içinde sınıflandırılmış ve çalışmanın bulguları bu atasözlerinden elde edilmiştir. Tespit edilen atasözleri anlamsal açıdan incelenmiş ve içerdiği anlama uygun olarak Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Türk toplulukları oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Buna rağmen Türk boylarının atasözlerinde önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Birçok atasözü, küçük ses değişiklikleriyle, bazen bir iki sözcüğün farklılaşmasıyla diğer Türk lehçelerinde de bulunmaktadır. İncelediğimiz atasözlerinde de Kırgız Türkçesi atasözleri ile Türkiye Türkçesi atasözlerinde aynı veya benzer atasözlerinin olduğu görülmektedir. Bu benzerlikler Türk insanının aynı kökten çıktığının, aynı

kaynaklardan beslendiğinin en önemli kanıtıdır. Kırgız atasözlerindeki tutum ve davranışlar, kültürel unsurlar, hayatı algılayış biçimi Türk atasözlerinde de bulunmaktadır. Atasözleri duyguların, düşüncelerin söze dönüştüğü değerler bütünüdür. Bu değerler bütününe görüldüğü Kırgız atasözlerinde dil ve söz konusu çok geniş bir şekilde yer almaktadır. İncelediğimiz atasözlerinde dil ve sözün hangi amaçla kullanıldığı tespit edilerek “İnceleme” bölümünde maddeler verilmiştir.

İNCELEME

Doğru Söz / Yalan Söz

Kırgız Toplumunda “doğru söz” ve “yalan söz” ile ilgili birçok atasözü bulunmaktadır. Bu durum, Kırgız toplumunun doğruluk konusundaki hassasiyetini gözler önüne sermektedir. Söylenen sözün doğruluğu kişinin değerini göstermektedir. Kırgız atasözlerinde doğru söz söylenmesi teşvik edilmiş, yalan söz söylenmesi ise kınanmıştır. Atasözlerinde sadece doğru söyleyen kişilerin değerinden bahsedilmemiş, “doğru sözün” önemi de vurgulanmıştır. “Yalan sözün” ve yalan konuşanların kötülüğünden bahsedilmiştir.

Taamay söz tayaktan katuu. (Doğru söz, bastondan (sopadan) serttir.)

Tuura söz kılıçtan ötkür. (Doğru söz, kılıçtan keskindir.)

Çındık sözdün düşmanı köp. (Doğru sözün düşmanı çoktur.) ‘Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.’

Kalis kep kardi eritet, kalp candı keyitet. (Doğru söz karı eritir, yalan canı üzer.)

Kalis söz – tuugan, calgan söz – düşman. (Doğru söz dost, yalan söz düşmandır.)

Akıykat söz – koom üçün mürök suu. (Doğru söz, toplum için hayat suyudur.)

Calgan söz seni carıtpayt, çındık söz seni karıtpayt. (Yalan söz seni rahatlatmaz, doğru söz seni kocatmaz.)

Cüyölü söz cüyösün tabat, cüyösüz söz eesin tabat. (Doğru söz, yerini bulur, yanlış söz sahibini bulur.)

Kalp söz – adamın düşmanı. (Yalan söz, insanın düşmanıdır.)

Kalp söz – canga coo, ötkür bıçak – kına coo. (Yalan söz cana düşman, keskin bıçak kına düşmandır.)

Calgan sözdön kut kaçat. (Yalan sözden bereket (kut) kaçır.)

Örneklerde de görüldüğü üzere bazı atasözlerinde “yalan söz” ve “doğru söz” tek başlarına ifade edildiği gibi, bazı atasözlerinde karşılaştırma yapılarak da verilmiştir.

Az Söz / Çok Söz

Kırgız Türklerinde az ve öz konuşmak olumlu bir davranış olarak karşılanırken, çok konuşmak ise olumsuz bir davranış şeklidir. Bu durum Kırgız atasözlerine de yansımıştır. Az, öz ve yararlı konuşmak teşvik edilir, çok konuşmak çeşitli olumsuz benzetmelerle karşımıza çıkar.

Sözgö sarañ – oygo tereñ. (Söze cimri, düşünceye zengin (ol).) / İnsan, çok söz söylemekten kaçınmalı, aksine çok düşünmelidir.

Köp söz – kömür, az söz – altın. (Çok söz kömür, az söz altındır.)

Az söz – saz söz, köp söz – çöp söz. (Az söz öz söz, çok söz boş söz.) Az söyle, öz söyle.

Az sözdö köp maani bar. Az sözde çok mana var.

Az süylö, köp tıñda. (Az söyle, çok dinle.)

Az süylögön adamdar asıl kelet. (Az konuşan insanlar, asil olur.)

Az süylöp, köp uk. (Az söyle, çok dinle.)

Bir süylö, eki uk. (Bir konuş iki dinle.)

Köp bil – az süylö. (Çok bil, az konuş.)

Sözdün barkı – kışkalığında. (Söz değeri kısalığındadır.)

Sözdün birin ayt, toguzun tıy. (Sözün birini söyle, dokuzunu tut.)

Sözün kısa bolsun, koluñ usta bolsun. (Sözün kısa olsun, elin usta olsun.)

Azıraak süylöp, köp işte. (Daha az konuşup çok çalış.)

Keş (söz) – bir, kulak – eki. (Söz bir, kulak iki.)

Sözün kümüş bolso, tek turuuñ – altın. (Söz gümüşse sükût altındır.)

Köp söz adamdı amaldıy. (Çok söz adama hile yaptırır.)

Köp söz iç köptüröt, boş muzoo süttü töktüröt. (Çok söz iç şişirir, boş buzağı sütü döker.)

Tatlı Söz / Acı Söz

Güzel söz söylemek, tatlı konuşmak her toplumda olduğu gibi Kırgız toplumunda da oldukça önemlidir. Güzel konuşan, tatlı dilli insanlar toplum içinde değer görür, sevilir. Acı sözler ise bir anlık öfke ile söylenmiş olsa bile insanı kırar ve bir ömür boyu akıldan çıkmaz, her zaman hatırlanır. Bazen bu sözlerin kırıncılığı uzun yıllar devam eder. Özellikle bu sözler sevilen, kıymet verilen kişiler tarafından söylendiği zaman etkisi daha çok olur. Kırgız atasözlerinde tatlı sözün güzelliğinden, insanın hoşuna gitmesinden, gönle huzur vermesinden bahsedilir. Acı, kırıcı sözün ise kolay kolay unutulmayacağından ve insanın iç dünyasını etkilemesinden bahsedilir. Tatlı söz ile ilgili atasözlerinin sayısı fazladır.

Aruu söz can tıyar, açuu söz can kıyar. (Hoş söz can verir, acı söz can alır.)

Açuu söz (til) – çılandın zarı, tattuu söz (til) – cürökkö darı. (Acı söz (dil) yılanın zehri, tatlı söz (dil) yüreğin şifasıdır.)

Söz başı açuu bolso, ayağı tattuu bolot. (Sözün başı acı olsa sonu tatlı olur.) / İlk başta sert başlanan sözlerin çoğu, sonra düzelir, yumuşar. Çünkü insan, genel olarak acı sözleri kendine en çok yakın olan, bağlı olduğu kişilerin iyiliği için söyler.

Cumşak aytkan mesel söz muz cüröktü eritet. (Yumuşak söz, buz gibi (katı) kalbi eritir.)

Cıldar karısa da, cılıu söz karıbayt. (Yıllar eskise (geçse) de tatlı söz eskimez unutulmaz.)

Cılıu söz çılandı iyinden çıkarat. (Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır.)

Cılıu söz muz cürmktü eritet. (Tatlı söz buz (katı) yüreği eritir.)

Cılıu sözdü cılan da bilet. (Tatlı sözü yılan da bilir.)

Cılıu sözdün taasiri da küçtüü. (Tatlı sözün tesiri de güçlü.)

Tattuu til – cürökkö darı. (Tatlı dil, yüreğe ilaçtır.)

Tattuu tilden canıñ cırgayt. (Tatlı dilden gönlün rahatlar.)

Tili cumşak aş ceýt, tili katuu muş ceýt. (Dili yumuşak olan kişi aş yer, dili sert olan kişi yumruk yer.)

Cılıu söz ayazda ısıtat, suuk söz ısıқта muzdatat. (Tatlı söz ayazda ısıtır, kötü söz sıcakta üşütür.)

Cılıu söz cılıtat, cuuk söz muzdatat. (Tatlı söz ısıtır, kötü söz üşütür.)

Anlamli Söz / Boş Söz

Kırgız atasözlerinde anlamlı sözler kısa, ölçüp biçilip söylenen, içinde büyük anlamlar bulunan sözlerdir. Sözü çok uzatmadan kısa bir şekilde söylenmek istenilenin söylenmesi, gerektiği ifade edilir. Boş konuşmak ve boş sözler söylemek Kırgız atasözlerinde hoş karşılanmaz.

Danektüü bolsun söz, dalilge konsun söz. (Anlamli olsun söz, delile konsun söz.)

Kımbat söz kıska aytilat. (Kıymetli söz, kısa söylenir.)

Kıska söz tüyündü bolot. (Kısa söz anlamlı olur.)

Kıska sözdün maanisi uzun. (Kısa sözün anlamı uzun olur.)

Köptün köönün ergitken köröngölüü söz bolot. (Çoğunluğun gönlünü rahatlatan, anlamlı sözdür.)

Boo sözdön çımçım iş artık. (Boş laftan azıcık iş daha iyidir.)

Cel söz canga darı bolboyt. (Boş söz cana ilaç olmaz.)

Kuru kepke kardiñ toyboyt. (Boş laf ile karın doymaz.)

Kuru söz kursak toyguzbayt, kuru aňgame kulak toyguzbayt. (Boş söz karın doyurmaz, anlamsız hikâye kulak doyurmaz.)

Ooz uçunan aytilgan söz – cel söz. (Ağzın ucuyla söylenmiş söz, boş sözdür. / Yürekte gelmeyen sözün değeri olmaz.)

Kuru söz adamdı cırgatpayt, birok köñüldü cubatat. (Boş söz insanı mutlu etmez ama gönlü avutur.)

Cel söz – bok söz, oroy söz – ok söz. (Boş söz bok söz, kaba (nezaketsiz) söz ok sözdür.)

Kuru sözdön may çıkpayt, kurumşudan ton çıkpayt. (Boş sözden yağ (fayda) çıkmaz, eskimiş keçeden kürk çıkmaz.)

Söz Vermek / Sözünde durmak / Sözünde durmamak

Kişinin toplum içerisinde değer kazanması verdiği sözü yerine getirmesine bağlıdır. Atasözlerinin hepsi sözün hayata geçirilmesini, ağızdan çıktığı gibi kalmamasını ve işle pekiştirilmesi gerektiğini öğütler (Alkaya, 2001: 62) Kırgız atasözlerinde söz vermek ve sözünü yerine getirmek kişinin borcunu ödemesi demektir. Eğer söz veren bir kimse sözünü tutmazsa toplumda değersiz biri olarak kabul edilir. Özellikle eski zamanlarda söz kanun gibiydi. Bu da Kırgız atasözlerine açık bir şekilde yansımıştır. Kırgız atasözlerine göre kişi ya söz vermemeli ya da mutlaka sözünde durmalıdır. Söz verme “mertlik”, “yiğitlik” ile bağdaştırılmıştır. Sözünü tutmayanların ise topluma değer görmedikleri, kötü insanlar oldukları ifade edilmiştir. Sözünde durmak desteklenirken, sözünden dönmek, sözünde durmamak kınanan bir davranış şeklidir.

Ant berseñ, aktay bil. (Söz verdiysen tutmayı bil.)

Ubadası köp adamga üşengiçe, ubarası köp adamga işen. (Çok söz veren kişiye güveneceğine, çok çalışan kişiye güven.)

Aytkan söz – alışkan kol. (Söylenen söz, sıkılan el.)

Aytkan şertin bek tutmay, işinden çıkar. (Verdiğin sözü tutmak, işine yarar.)

Aytpa, aytkandan soñ kaytpa. (Söyleme, söyledikten sonra sözünden dönme.)

Aytıp kaçkan caman, atıp cazgan caman. (Söyleyip kaçan kötü, atıp isabet ettiremeyen kötüdür.)

Aytkanından kaytpa, aldından coo çıkca da, kayra tartıp kaçpa. (Söylediğinden dönme, önüne düşman çıksa da tekrar geri kaçma.)

Aytkan sözdü bek tutmay – azamat erdin belgisi. (Verilen sözü tutmak, yiğit erkeğin göstergesi.)

Uluuga kayaşa aytpa, ubadadan kaytpa. (Büyüğe ters cevap verme, sözünden dönme.)

Cigit bolcoñ – töp bolgun, ubadaña bek bolgun. (Yiğit olsan doğru ol, sözünde sağlam ol.)

Sırğa kök bol, ubadaga bek bol. (Sırrı sakla, sözünü tut.)

Attı arkan baylayt, erdi ant baylayt. (Atı urgan bağlar, eri ant (yemin) bağlar.)

Sözün ölgüçö, özün öl. (Sözün öleceğine sen öl.)

Bedeli cok (ubadasız) cigitten celip ötkön cel artık. (Sözünde durmayan yiğitten esip geçen yel iyidir.)

Kebinde turbagan er emes, tüşüm berbegen cer emes. (Sözünde durmayan er değil, ürün vermeyen toprak değildir.)

Colbors (arştan) izinen kaytpayt, cigit (baatır) sözünön kaytpayt. (Kaplan (aslan), izinden dönmez; yiğit (kahraman), sözünden dönmez.)

Cigittin (erdin) sözü ölgüçö, özü ölsün. (Yiğidin (erin) sözü öleceğine, kendisi ölsün.)

Erdin eki süylögönü – ölgönü. (Yiğidin iki kez söylemesi, ölmesidir.)

Er bolsoñ – kök bol, sözüñö bek bol. (Yiğit olacaksın inatçı (ısrarcı) ol, sözünde sağlam ol.)

Er cakşısı aytkan sözgö bek bolot. (Yiğidin iyisi sözünde durandır.)

Anne Sözü / Baba Sözü / Atalar Sözü

Anne, baba sözünün kişi için önemini Kırgız atasözlerinde de görmekteyiz. Anne, baba kişinin hayattaki en yakınlarıdır ve bu kişilerin söylediği sözler kişi için önemli “nasihat” niteliğindedir. Tespit ettiğimiz atasözlerinde anne ve baba sözünün dinlenmesi gerektiği, anne, baba sözü dinleyen kişilerin mutlu, huzurlu olacağı, her zaman doğru yolu bulacağı açıkça ifade edilmektedir. Kırgız atasözlerinde annenin sözünden çok babanın, atanın sözü öne çıkmaktadır.

Ata sözü – uulga em, enenin sözü – kızga dem. (Baba sözü oğla şifa, anne sözü kıza arkadır.)

Ata sözü alga süröyt adamdı, ene sözü epke salat camandı. (Baba sözü insana yol gösterir, annenin sözü kötüyü düzeltir.)

Ata sözün saktay bil, ene sütün aktay bil. (Baba sözünü aklında tut, anne sütünü boşa çıkarma.)

Ata sözü – altın, köñül koyup ukşañ. (Dikkatli dinlersen babanın sözü altındır.)

Ata sözü – ar-namıs. (Baba sözü namustur.)

Ata sözün ardakta, ıyık karma. (Baba sözüne önem ver, saygı duy.)

Ata sözün ukpasañ, acıraysıñ curtuñdan. (Baba sözünü dinlemezsen, ayrılırsın yurdundan.)

Ata kebin eşitken uul adep tutat. (Babanın sözünü dinleyen çocuk edepli olur.)

Ata sözü – akıl, aga sözü – asıl. (Baba sözü akıl, abi sözü değerlidir.)

Düşünce Söz – Dil İlişkisi

İnsanlar arasında iletişim çeşitli yollarla sağlanabilmektedir. Bu çeşitlilik arasında en kolay ve anlaşılır olanı dil ile sağlanandır. Çünkü dil, diğerlerine göre insana kendini daha rahat ve iyi bir şekilde ifade etme olanağını vererek sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesinde temel araçtır. En

önemlisi dil, insanın var oluşunun bir anlamıdır (Doğan ve Erdin, 2018: 88). Dil, zihinde tasarlanan düşüncelerin ifade edilmesinde bir aktarım aracıdır. Düşünülenin tüm derinliğiyle ve kapsamlı bir şekilde anlatılabilmesi için dil gereklidir (Alkaya, 2001: 64). Bir sözü söylemeden önce mutlaka iyice düşünmeli ve sonra söylemeliyiz. Zihnimizdeki düşünceler, fikirler, planlar dil ile söze dökülür. Dil ile bunları başka birilerine aktarırız. Bu aktarım sırasında çeşitli sözler kullanırız. Bu duygu ve düşüncelerimizi dile getirdikten sonra geri almak imkânsızdır. Bu nedenle bir düşüncenin, bir fikrin dile getirilmeden önce düşünülmesi gerekmektedir. Düşünce dil sayesinde karşı tarafa aktarılır. Bu aktarım esnasında doğru sözcükleri seçmek de oldukça önemlidir. İnsanın her düşündüğünü söylemesi doğru bir davranış değildir. Olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Til – cügürük, oy – külük. (Dil, hızlı koşan at; düşünce, yürük at.) / Dil ve düşünce, isteklere göre çok hızlı bir şekilde değişebilir.

Til – oyduñ sandıǵı. (Dil, düşüncenin sandığıdır.)

Til muunsuz, oy tüpsüz. (Dil, boğumsuz, fikir sonsuzdur.) / Dil, akıldan geçen her tür sözü iyi veya kötü diye ayırt etmeden söyler.

Tiliñ buzulsa, oyuñ buzulat. (Dilin bozulsa düşüncen bozulur.)

Oy – sözdün sandıǵı (bulagı). (Düşünce, sözün sandığı, kaynağıdır.)

Oyduñ deñizi – söz. (Düşüncenin denizi, sözdür.)

Oyu baydın sözü bay. (Düşüncesi zengin olanın sözü zengin olur.)

Dil - Kişilik İlişkisi

Dil insanın en temel parçasıdır. İletişimin kaynağıdır. İnsan karakterini ortaya koymada dilin önemi büyüktür. Kırgız atasözlerinde dil / söz kişinin değerini gösteren önemli bir ölçüttür. Dil kişinin iç dünyasını yansıtan bir ayna görevi görür. Kişinin dili bozursa içi de bozuk, dili düzgünse gönlü de düzgündür (Alkaya 2001, 60). Kırgız atasözlerinde kişinin karakter özellikleri konuşurken kullandığı sözlerle, kurduğu cümlelerle anlaşılakta ve bu ifadelere göre halk arasında değerlendirilmektedir.

Tilinin astında dili bar, akılıñ bolso bilip al. (Dilinin altında dili (gönlü) var, aklın varsa ayırt et.) / İnsanın konuşmalarındaki olgunluk derecesi, o insanın kişiliğini gösterir.

Til topçusuz, ooz açkıçsız. (Dil, düğmesiz, ağız anahtarsızdır.) / Dil, her şeyi rahat bir şekilde söylemeye alışıktır.

Tildin topçusu cok, oozduñ açkıçı cok. (Dilin düğmesi yok, ağzın anahtarı yok.)

Til topto sayrayt, bulbul bakta sayrayt. (Dil uluorta öter, bülbül bağda öter.)

Teginen emes, kebinen. (Soyundan değil, konuşmasından öğren kim olduğunu.) / İnsanın gerçekten nasıl biri olduğunu öğrenmek için konuşmasına bakılır.

Oozuna alı cetpegen – osol. (Ağızına gücü yetmeyen, incelikten yoksun, kabadır.)

Süylöy bilbes camandın sözü ötpööçü bir bıçak, söz bilüüçü adamdın ar sözündö bir tuzak. (Söz bilmeyen kötünün sözü, kesmeyen bir bıçak; söz bilen insanın her sözünde bir tuzak.)

Adamdın özün bilgiñ kelse – sözün tında. (İnsanı tanımak istiyorsan, sözünü dinle.)

Ana Dil

Kişinin çocukluğunda annesinden, aile çevresinden öğrendiği ana dili, kuşaktan kuşağa aktarılan, milletin kültürüyle sıkı sıkıya ilişkili bir bildirişim dizgesidir (Aksan, 1982/1, 51). Kişinin doğduğu andan itibaren öğrenmeye başladığı dil, ana dilidir. Kişi çocukluğunda bu dili annesinden ve yakın çevresinden öğrenir, bu dil ile büyür, gelişir ve toplumun bir parçası olur. Her toplumda olduğu gibi Kırgız halkında da ana dile büyük önem verilmektedir. Kırgız atasözlerinde ana dil

sevgisinin kutsal olduğu ifade edilir. Ana dile saygı gösterilmesi, yüceltilmesi gerektiği ifade edilir. Ana dilini bilmenin faziletinden bahsedilir. Ana dil toplumu millet yapan, birlik beraberlik ifade eden kutsal bir varlıktır.

Öz ene tilin unutkan – öz enesin da unutkan. (Öz anadilini unutan, öz anasını unutandır.)

Eldin eldigı – ene tilinde. (Halkın halk olması, ana dilinde.) / Milleti millet yapan, o milletin konuştuğu dildir.

Ene tilim – öz ömürüm. (Ana dilim, hayatımdır.)

Ene tilin bilbegen elin süyüp carıtpayt, ene tilin cüyböğön esi cogun anıktayt. (Ana dilini bilmeyen halkını sevemez, ana dilini sevmeyen akılsız olduğunu kanıtlar.)

Ene tilin çangandar – elinin keleşegin tangandar. (Ana dilini hor görenler, halkının geleceğinden vazgeçenlerdir.)

Ene tilin cerigen uul - kul, öz ulutun kemsintken kız – küñ. (Ana dilini sevmeyen oğul köle, kendi halkını küçük düşüren kız cariye olur.)

Ene sütün aktoo – unutulğus karız, ene tilin saktoo – ıyık parız. (Ana sütünü helal ettirmek unutulmaz borç, ana dilini korumak kutsal farz.)

Ene den tarbiya baştalat, ene tilden ulut saktalat. (Terbiye anadan başlar, ana dille millet korunur.)

Elin sıylabagan tilin ceriyt. (Halkına saygı duymayan dilini kötüler.)

SONUÇ

Tarama yaptığımız Kırgızca atasözleri kitaplarında söz ve dil ile ilgili birçok atasözünü tespit ettik. Tespit edilen atasözlerinin tamamını makalemizde veremedik. Ana başlıklar altında seçme atasözlerini verdik. Bu atasözleri tüm Türk halklarında olduğu gibi Kırgız toplumunda da dilin, sözün ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Kırgız atasözlerinde dil ve söz ile ilgili olumlu anlamda söylenen atasözleri olduğu gibi olumsuz anlamda söylenen atasözleri de bulunmaktadır.

Hem dil hem söz sadece kişinin değil o toplumun karakterini yansıtan en önemli unsurdur. Kırgız atasözlerindeki dil ve söz bağlamında oluşturulan atasözleri toplumun yapısını, kültürel özelliklerini, manevi değerlerini ve millî yapısını yansıtmaktadır. Dil ve söz ile ilgili atasözlerinde topluma, kişiye öğütler verilmiştir. Bunlardan çok konuşma, boş konuşma ve sözünde durmamak gibi karakter özellikleri olumsuz olarak görülmektedir. Tatlı dil, güzel konuşma, doğru söz, az söz, sözünde durmak gibi özellikler ise olumlu karakter özelliği olarak görülür. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesine dil ve söz ile ilgili benzer ve hatta bire bir aynı olan atasözleri bulunmaktadır. Bu durum kökleri aynı olan iki kardeş toplumun ortak dil ve ortak kültürden beslenmesinin bir göstergesidir.

Bu çalışmamızda Kırgız Türkçesindeki dil ve söz ile ilgili ulaşabildiğimiz atasözlerinden yola çıkarak inceleme ve yorumlama yaptık. Bu atasözlerini çeşitli yönlerden sınıflandırdık. Atasözlerinin yanında parantez içinde Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vererek daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Şüphesiz bizim ulaşamadığımız halk arasında kullanılan daha birçok atasözünü bulunmaktadır.

ETİK BEYAN

“Kırgız Atasözlerindeki Dil ve Söz Kavramları Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmacının diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını.
- Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim-1*. Ankara: TDK Yayını.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü (1Atasözleri Sözlüğü)*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Alkaya, E. (2001). Tatar Türkçesindeki dil ve sözle ilgili atasözleri üzerine bir inceleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 55-76.
- Alseitov, A. (2005). *Makal-Lakaptar. Mamlekettik Til Cana Ensiklopediya Borboru*. Bişkek.
- Babatürk, S. (2018). Kırgız Türkçesinde göç ile ilgili atasözleri. *Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ss. 1000-1012.
- Dcapanov, A. A. (2011). *Kırgız Elinin Makal-Ilakaptarı*. Bişkek.
- Doğan, L. Erdin, C. (2018). Uygur Türkçesindeki dil ve sözle ilgili atasözleri üzerine bir inceleme. 4. *Uluslararası Filoloji Sempozyumu*. 3-5 Mayıs 2018, Alanya
- Gökbayır, T. (2022). Dil ve söz bağlamında Kırgız Türklerinin atasözleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 6(1), 255-278.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını.
- İbragimov, M. (2005). *Kırgız Makal-Ilakap, Uçkul Sözdörü*. Kara-Balta.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını.
- Sadıkulova, A. (2013). *Makaldar Cana Lakaptar*. Bişkek.
- Yudahin, K. K. (1940-1965). *Kırgızsko-Ruskiy Slovar*. Moskova.
- <https://sozluk.gov.tr/> Erişim: 15.09.2022

EXTENDED SUMMARY

Belonging to the whole society, proverbs are linguistic elements that clearly indicate the common values, customs and traditions, practices and rituals, beliefs, lifestyles, and world views of communities. Proverbs are the result of experiences over centuries. They are effective as if they are sacred. Proverbs make people believe. Proverbs contain linguistic and cultural elements that belong to society.

In some contemporary Turkic dialects, proverbs are called as following: “in Azerbaijani Turkish: atalar sözü; in Turkmen Turkish: atalar sözi ~ nakil; in Uzbek Turkish: maqól; in Kazak Turkish: makal; in Kyrgyz Turkish: makal; in Altay Turkish: kep sö; in Khakas Turkish: söspek ~ adalarsöz; in Tuva Turkish: üleger tomak”.

In Kyrgyz Turkish proverbs are called "makal-lakap", "makal" and reflect many features of Kyrgyz culture. The protection of Kyrgyz traditions and customs is clearly seen in Kyrgyz proverbs.

The works of İbragimov (2005), Sadykulova (2013), Alseitov (2005), Dzhanpanov (2011), and Orozbaev (2020) were used in this study. The proverbs related to speech and language in these works were identified, and classified within themselves and the findings of the study were obtained from these proverbs. The proverbs were analyzed semantically and transferred from Kyrgyz Turkish to Türkiye Turkish in accordance with the meaning they contain.

There are significant similarities in the proverbs of Turkic communities spread over a wide geographical area. Many proverbs are also found in other Turkish dialects with minor sound changes, sometimes with the differentiation of one or two words. Among analyzed proverbs, it is seen that there are the same or similar proverbs in Kyrgyz Turkish and in Türkiye Turkish proverbs. These similarities are the most important proof that Turkish people come from the same root and feed from the same sources. In Kyrgyz proverbs, the subject of language and speech is very wide.

According to the proverbs we examined, the used language and words' purposes are determined and the items are given in the "Review" section.

True Word / False Word

Proverbs about "true word" and "false word" in Kyrgyz society show the importance of truthfulness in society. In Kyrgyz proverbs, truthful speech is encouraged and false speech is condemned.

Tuura söz kılıçtan ötkür. (A true word is sharper than a sword).

Kalis söz – tuugan, calgan söz – duşman. (A true word is a friend; a false word is an enemy.)

Kalp söz – adamın düşmanı. (False word is the man's enemy.)

In some proverbs "false word" and "true word" are given separately, in some proverbs they are given in comparison.

Few Words / Many Words

In Kyrgyz Turks, speaking a little is a positive behavior. Talking too much is a negative behavior.

Köp söz – kömür, az söz – altın. (Many words are coal, few words are gold.)

Az süylö, köp tıñda. (Talk little, listen much.)

Bir süylö, eki uk. (Speak once, listen twice.)

Sözün kümüş bolso, tek turuuñ – altın. (If word is silver, silence is gold.)

Sweet Words / Bitter Words

In Kyrgyz proverbs, a sweet word is beautiful, pleasing, and gives peace to the heart. A bitter word is hurtful and not easily forgotten. It affects the inner world of a person.

Aruu söz can tıyar, açuu söz can kıyar. (A sweet word gives life, a bitter word takes life.)

Cıluu söz çılandı iyinden çıgarat. (A sweet word even brings the snake out of its hole.)

Cıluu söz muz cürmktü eritet. (Sweet words melt the ice and the solid heart.)

Tattuu til – cürökkö darı. (Sweet word is a remedy for the heart.)

Meaningful Words / Empty Words

Meaningful expressions are short, with great meanings. Uttering empty words is a negative behavior in Kyrgyz proverbs.

Kimbat söz kıska aytilat. (A precious word is spoken short.)

Kıska sözdün maanisi uzun. (The meaning of a short word is long.)

Boo sözdön çımçım iş artık. (A little work is better than empty talk.)

Kuru kepke kardıñ toyboyt. (Empty talk does not nourish a stomach.)

To Promise / To Keep Your Word / Not To Keep Your Word

According to Kyrgyz proverbs, one should either not promise or keep one's word. Promising is a symbol of "chivalry", and "valor". Those who do not keep their promises are not valued in society.

Ant berseñ, aktay bil. (If you made a promise, know how to keep it.)

Aytpa, aytkandan soñ kaytpa. (Do not promise, if so, never break your word after you said it.)

Sırğa kök bol, ubadaga bek bol. (Keep the secret, keep the word.)

Sözün ölgüçö, özün öl. (If your word dies, you die.)

Mother's Word / Father's Word / Ancestor's Word

In Kyrgyz proverbs, it is stated that the words of parents should be listened to, and people who listen to their parents' words will be happy, peaceful and will always find the right path.

Ata sözü – uulga em, enenin sözü – kızga dem. (Father's word heals the son; mother's word backs the daughter).

Ata sözü alga süröyt adamdı, ene sözü epke salat camandı. (Father's word guides the man, mother's word corrects the evil.)

Ata sözü – altın, köñül koyup ukçañ. (The word of your father is gold if you listen carefully.)

Ata sözün ukpasañ, acıraysıñ curtuñdan. (If you do not listen to your father's word, you will be abandoned by your motherland.)

Thoughtful Word - Language Relationship

Language is the easiest and clearest way to communicate between people. The thoughts, ideas, and plans in our minds are transferred to others through language. It is also very important to choose the right words during this transfer.

Til – oyduñ sandığı. (Language is the ark of thought.)

Tiliñ buzulsa, oyduñ buzulat. (If your language deteriorates, your thought deteriorates too.)

Oyduñ deñizi - söz. (The sea of thought is the word.)

Oyu bayduñ sözü bay. (The richer the thought, the richer the word.)

Language - Personality Relationship

Language shows human character. The character traits of a person are understood by the words he uses while speaking, the sentences he constructs and accordingly evaluated among the people.

Tilinin astında dili bar, akılıñ bolso bilip al. (Tongue shows the heart, if you have wisdom, recognize it.)

Teginen emes, kebinen. (Learn from speech, not from lineage.)

Oozuna alı cetpegen - osol. (The one who is lacking in delicacy and incapable of speaking is vulgar.)

Adamduñ özün bilgiñ kelse – sözün tında. (If you want to know the man, listen to his words.)

Mother Tongue

The language that a person learns from his mother and his close environment from the moment he is born is his mother tongue. In Kyrgyz proverbs, love for the mother tongue is sacred. Mother tongue makes a nation from society. It expresses unity and solidarity.

Öz ene tilin unutkan – öz enesin da unutkan. (The one who forgets his mother tongue, forgets his own mother too.)

Eldin eldigi - ene tilinde. (The nation is a nation with its mother tongue.)

Ene tilim – öz ömürüm. (My mother tongue is my life.)

Eeneden tarbiya baştalat, ene tilden ulut saktalat. (Education starts from the mother, the nation is protected by the mother tongue).

There are many proverbs about speech and language in the Kyrgyz proverbs books we examined. We have given selected proverbs under headings in the study. These proverbs show how important language and words are in Kyrgyz society as among all Turkic people. In Kyrgyz proverbs, there are both positive and negative proverbs about language and speech.

Kyrgyz proverbs created in the context of language and speeches reflect the structure, cultural characteristics, spiritual values, and national identity of the society. Proverbs related to language and speech gives advice to society and the individual. Talking too much, empty talk and not keeping one's word are negative character traits. On the other hand, features such as sweet talk, eloquence, truthful speech, few words, and keeping one's word are positive character traits. In Kyrgyz Turkish and Türkiye Turkish, there are similar and even identical proverbs about language and speech. This situation is an indication of the common language and common culture of two brotherly societies with the same roots.

In our study, we examined and interpreted the proverbs about language and speech in Kyrgyz Turkish. We categorized these proverbs in various aspects. We tried to make them better understood by giving their equivalents in Türkiye Turkish in parentheses next to the proverbs.